

Львівський державний університет ім. Івана Франка
Інститут історичних досліджень

Україна модерна

2-3
число

за 1997 — 1998 рр.

Львів, 1999

Редакційна колегія:
 д.і.н. Владислав Верстюк (Київ),
 д.і.н. Ярослав Грицак (Львів),
 д.і.н. Леонід Зашкільняк (Львів),
 д.і.н. Володимир Кравченко (Харків),
 д.і.н. Микола Крикун (Львів)

Відповідальні редактори:
 д.і.н. Ярослав Грицак, д.і.н. Микола Крикун

Літературна редакція та коректура:
 Наталя Кіт, Марія Ткач

Комп'ютерне складання:
 Оксана Дмитерко

Художньо-технічне редагування:
 Віктор Сусак

Макетування:
 Ганна Сумик, Майя Яковенко

Художник:
 Володимир Кауфман

Підготовка до видання здійснена
 при підтримці Вічного фонду п. Іванни та Петра Стельмахів
 Канадського Інституту Українських Студій
 Альбертського університету.

Передруки і переклади матеріалів дозволені виключно
 за згодою редакційної колегії

© Інститут історичних досліджень
 Львівського державного університету
 імені Івана Франка, 1999 р.
 © О. Вінниченко, М. Крикун,
 О. Турій, О. Міллер та інші автори

З М І С Т

СТАТТІ

<i>Олексій ВІННИЧЕНКО</i>	Позиція шляхти Руського воєводства щодо соціально-економічного та політичного стану Речі Посполитої в другій чверті XVII ст. (За матеріалами інструкцій вишенського сеймика послам на сейми 1632 — 1647 років).....	7
<i>Микола КРИКУН</i>	Остап Гоголь — гетьман козацтва Правобережної України	37
<i>Олег ТУРІЙ</i>	„Українська ідея” в Галичині в середині XIX століття	59
<i>Олексій МІЛЛЕР</i>	Засвоюючи логіку націоналізму: ставлення владних кіл Імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II	76
<i>Ігор ЧОРНОВОЛ</i>	Польські та українські політичні доктрини 70-90-х років XIX ст.: Порівняльний аналіз (Генеза співпраці польської націонал-демократії з українцями)	103
<i>Віктор Гюго ЛЕЙН</i>	Дати на службі націй: польсько-українська дискусія кінця XIX — початку XX ст. навколо дати заснування університету у Львові	122
<i>Олег ПАВЛИШИН</i>	Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року)	132
<i>Олександр ЗАЙЦЕВ</i>	Вибори 1922 року у Західній Україні	194
<i>Юрій ЛІБЕР</i>	Питання національної ідентичності в містах радянської України у 20-х роках XX ст.	206

ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ

<i>Степан ВЕЛИЧЕНКО</i>	Царський уряд в українських губерніях 1800-1914 років — всемогутність чи слабкість?: Деякі зауваження до методології й інтерпретації	219
<i>Марта БОГАЧЕВСЬКА-ХОМЯК</i>	Ідеологія та громадське підложжя українських організацій: спроба дефініції націоналізму	225

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ

<i>Леонід ЗАШКІЛЬНЯК</i>	Методологічні погляди Михайла Грушевського ...	233
<i>Ярослав ГРИЦАК</i>	Українська революція, 1914-1923: нові інтерпретації	254

УСНА ІСТОРІЯ

- Віктор СУСАК* „Жива історія Бережан та околиць 1930-х — 1945 років”: Інтерв'ю з Галиною Скасків 273

ДОКУМЕНТИ

- Микола КРИКУН* Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї 311
- Михайло КРІЛЬ* Невідомі листи Івана Головацького до Антона Петрушевича 350
- Ігор ЧОРНОВОЛ* Умови польсько-української угоди 1890 року 373
- Ярослав ГРИЦАК,
Іван-Павло ХИМКА* Листування Івана Лисяка-Рудницького й Романа Роздольського 376

РЕЦЕНЗІЇ

- Юрій ЗАЗУЛЯК* Andrzej S. Kaminski. Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia, 1686-1697. Cambridge, Mass., 1993. 311 p. 416
- Ярослав ФЕДУРУК* Доба Богдана Хмельницького (до 400-річчя від дня народження великого гетьмана): Зб. наук. праць. Київ, 1995. 285 с. 418
- Петро МИКИТЮК* Григорій Сковорода. Твори: У 2 т. Київ, 1994. 424
- Остан СЕРЕДА* Maciej Janowski. Polska myśl liberalna do 1918 roku. Kraków; Warszawa, 1998. 286 s. 430
- Маркіян ПРОКОПОВИЧ* Walker Connor. Ethnonationalism. The Quest for Understanding. Princeton, New Jersey, 1994. XIII+254 p. 435
- Ліліана ГЕНТОШ* R. Brubaker. Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge, Mass., 1996. XI+202 p. 438
- Роман СИРОТА* J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob. Telling the Truth about History. New York; London, 1994. XIV+322 p. 441

СТАТТІ

Олександр ЗАЙЦЕВ

ВИБОРИ 1922 РОКУ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ*

Відступ Галицької Армії за Збруч у липні 1919 р. поклав початок двадцятирічному польському пануванню в Західній Україні. До 1923 р. ще тривала напружена боротьба, як у краї, так і на міжнародній арені, навколо правового статусу Східної Галичини. Адже, якщо доля північно-західних українських земель вважалася вирішеною за Ризьким мирним договором 1921 р., то державна приналежність Галичини залишалася невизначеною з погляду міжнародного права. Найвища рада Паризької мирної конференції в червні 1919 р. уповноважила Польщу тільки до тимчасової окупації краю. Остаточне розв'язання східногалицької проблеми залежало від держав Антанти, які після перемоги у Першій світовій війні на свій розсуд перекроювали карту Європи.

„Взаємна негація” — так лапідарно визначив суть польсько-українських відносин у 1919-1923 рр. галицький публіцист Іван Кедрив-Рудницький¹. Правлячі кола Польщі за всяку ціну прагнули ствердити „польськість” окупованих у 1919 р. земель, усуваючи будь-які ознаки їх українського характеру і називаючи Галичину „Східною Малопольщею”. У свою чергу українці масово відмовлялися виконувати розпорядження окупаційної влади, а галицькі політичні партії продовжували визнавати екзильний уряд Західно-Української Народної Республіки, що діяв у Відні під проводом Євгена Петрушевича і домагався від Антанти визнання незалежності ЗУНР.

Вирішальну роль у закріпленні анексії Східної Галичини повинні були відіграти вибори до сейму і сенату, призначені на листопад 1922 р. За допомогою виборів уряд прагнув офіційно ствердити суверенітет Польщі над цим краєм і переконати світову громадськість, що сам факт участі в них українського населення є свідченням його лояльності і бажання бути в складі польської держави. Згідно зі спеціальною постановою сейму кожний кандидат у послы (депутати) чи сенатори повинен був заздалегідь визнати польське громадянство.

Таким чином, не бажаючи проведення справжнього плебісциту в Східній Галичині, польські правлячі кола прагнули замінити плебісцит виборами. Прем'єр-міністр Юліан Новак так і заявив на засіданні Політичного комітету Ради Міністрів: „У Східній Галичині вибори будуть різновидом плебісциту”².

Вибори 1922 р. були одним із ключових моментів польсько-української боротьби за Східну Галичину. На жаль, хоч окремі автори торкалися деяких аспектів цієї теми, вона досі не стала предметом спеціального дослідження в

* This work was supported by the Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant №: 327/1995.

¹ Kedyry I. Ewolucja stosunków polsko-ukraińskich // Biuletyn polsko-ukraiński. Warszawa, 1936. № 25. S. 257.

² Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далі — AAN). Zespół Prezydium Rady Ministrów. Protokoły posiedzeń Komitetu Politycznego Rady Ministrów, protokół № 23 z 25 VIII 1922 r., k. 99.

українській історіографії. Першим серед радянських істориків докладно висвітлив боротьбу за розв'язання східногалицького питання в 1921-1923 рр. Юрій Сливка, який, зокрема, обґрунтовував слушність бойкоту виборів частиною галицьких комуністів³. Ця теза викликала заперечення деяких радянських і польських істориків⁴. У польській історіографії тема виборів 1922 р. у контексті спроб розв'язання українського питання в Польщі розглядалася Мирославою Папежинською-Турек, переважно на основі польських джерел⁵.

Мета пропонованої статті — розглянути вибори 1922 р. у контексті польсько-української боротьби за Східну Галичину. Головні питання, які постають у зв'язку з цим перед дослідником, такі. На чію користь виявилися результати цього своєрідного „плебісциту”? Чи була доцільною тактика українських партій з погляду їх стратегічної мети? Проблемою, яка досі не знайшла належного висвітлення, є також участь радянських чинників у подіях 1922 р. у Західній Україні.

Розпочинаючи аналіз виборчої кампанії, розглянемо розстановку політичних сил у західноукраїнському суспільстві напередодні виборів. З перших років польської окупації в Галичині діяли чотири основні українські партії: Трудова (повна назва — Українська народно-трудова партія (УНТП), до 1919 р. називалася Національно-демократичною), Радикальна, Соціал-демократична і Християнсько-суспільна. Ці партії (крім Соціал-демократичної) координували свою діяльність через Міжпартійну раду, головою якої спершу був професор Кирило Студинський, а згодом — Володимир Бачинський. Міжпартійна рада підтримувала тісний зв'язок з екзильним урядом Є. Петрушевича, підпорядковуючись його вказівкам. У найважливіших справах відбувалися наради членів колишньої Української Національної Ради (найвищого органу ЗУНР). Програмною метою всіх названих партій була самостійна соборна українська держава. Але після Варшавського договору 1920 р. між УНР і Польщею, за яким Західна Україна мала відійти до Польщі, українські партії Галичини підтримали концепцію самостійної Галицької Республіки, яку висунув уряд Є. Петрушевича. Галицькі партії та уряд ЗУНР протестували також проти Ризького мирного договору 1921 р. З одностайного політичного фронту вийшла, однак, Українська соціал-демократична партія (УСДП), яка в 1922 р. перейшла на прорадянську платформу⁶.

Поряд з легальними партіями формувалося й українське підпілля. Влітку 1920 р. колишні старшини січових стрільців утворили Українську військову організацію (УВО) для продовження збройної боротьби проти окупантів. Незабаром її очолив полковник Євген Коновалець, колишній комендант Корпусу січових стрільців армії УНР. Членами УВО були люди різних політичних

³ Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. Київ, 1973.

⁴ Див.: Biernacek T. Spór o taktykę: Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej wobec wyborów do Sejmu i Senatu w listopadzie 1922 r. Zielona Góra, 1983.

⁵ Papierzyńska-Turk M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej, 1922-1928. Kraków, 1979. S. 117-152.

⁶ Енциклопедія українознавства [Загальна частина]. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Т. 2. С. 557.

Олександр ЗАЙЦЕВ

переконань, яких об'єднувала спільна мета — революційним шляхом здобути самостійну українську державу. У Галичині організація діяла під назвою „Воля”. УВО влаштувала підпали маєтків польських поміщиків і колоністів, напади на поліційні установи та акти індивідуального терору.

У підпіллі діяла й Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ), заснована 1919 р. У 1921 р. вона розкололася на дві частини, одна з яких виступала за приєднання до Комуністичної робітничої партії Польщі („капеерпівці”), а інша обстоювала організаційну самостійність КПСГ („розламівці”). Партія була нечисленна (обидві фракції разом налічували трохи більше 500 членів) і не мала помітного впливу на українське суспільство.

Існували й нечисленні групи, що стояли на платформі порозуміння з Польщею. Вони гуртувалися, зокрема, навколо газети „Рідний край”, редактором якої був відомий письменник, колишній учасник поетичного гуртка „Молода муза” Сидір Твердохліб. На Покутті інший прихильник угоди з польською владою, Павло Лаврук, у вересні 1922 р. оголосив про створення Селянсько-радикальної партії⁷.

Крім організацій, що об'єднували національно свідомих українців, у Галичині існувала й русофільська (москвофільська) течія. Москвофіли гуртувалися в Галицько-руській організації, яку очолював Руський виконавчий комітет. На початку 20-х років комітет перебував у руках лівих москвофілів, які непримиренно ставилися до польської влади і солідаризувалися з національними українськими партіями⁸.

На Волині, Холмщині, Поліссі і Підляшші партійне життя було слабшим. Тут існували рештки партій УНР — Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ) та ін. Проте центрами політичного життя були не партії, а регіональні об'єднання українців. Особливо активним був український рух на Холмщині, яким керували брати Антін і Павло Васильчуки, Йосип Скрипа, Яків Войтюк, Семен Любарський, Іван Пастернак, Степан Маківка⁹. Згодом вони стали членами першої Української парламентарної репрезентації у Варшаві.

Польський уряд вважав успішне проведення виборів у Галичині своїм головним завданням. Ю. Новак згодом написав у своїх спогадах: „Особливо важливою справою було спокійне проведення виборів у Східній Малопольщі. Якби вибори там були зірвані внаслідок терористичних заворушень, це могло б уже не тільки поставити під питання суверенітет Польщі над цією частиною держави, бо, власне, він уже був під питанням, але так його підкопати, що в результаті могло б дійти до втрати цих територій [...] Тому вирішення цього питання було найважливішим, якщо не єдиним, завданням кабінету”¹⁰.

У Східній Галичині були виставлені списки багатьох польських і єврейських

партій, серед них найвагомішими були список № 1 Польської селянської партії (ПСЛ) „Пяст”, № 2 Польської соціалістичної партії (ППС), № 3 Польської селянської партії (ПСЛ) „Визволення”, № 8 Християнської спілки національної єдності (блок націонал-демократів і християнських демократів), № 17 Комітету об'єднаних національно-єврейських партій. Крім того, були десятки локальних списків.

Перед українськими партіями Галичини постала дилема: взяти участь у виборах, а отже, визнати де-факто польську владу, чи бойкотувати їх, позбавивши себе можливості використати трибуну сейму для парламентської боротьби. Спершу частина політичних діячів краю схилилася до участі у виборах. У липні 1922 р. В. Бачинський їздив у цій справі до Відня на переговори з урядом ЗУНР. Він переконував Є. Петрушевича в доцільності участі у виборах, вказуючи, що обрані послы можуть не йти до варшавського сейму, а з'їхатись у Львові й утворити українську конституанту, що було б могутньою державницькою маніфестацією¹¹. Але Є. Петрушевичу вдалося переконати В. Бачинського в необхідності бойкоту. 15 серпня Є. Петрушевич надіслав державам Антанти ноту, в якій вимагав „заборонити Польщі накидати Східній Галичині виборчу ординацію до польського сейму у Варшаві й переводити у Східній Галичині вибори до польського сейму, бо Східна Галичина не належить до Польщі”, а також „приступити до вирішення державного становища Східної Галичини як незалежної держави вільних народів”¹². Проте великі держави ніяк не відреагували на цю та інші ноти уряду ЗУНР.

Рішення уряду ЗУНР про бойкот виборів було підтримане основними українськими партіями Галичини. Щоправда, керівники Радикальної партії спершу виступали проти бойкоту. У Міжпартійній раді Лев Бачинський та Іван Макух стояли за участь у виборах з тим, щоб потім обрані послы і сенатори виїхали за кордон і там проголосили себе західноукраїнською конституантою. Але більшість членів ради вирішила підпорядкуватися рішенням Є. Петрушевича. 27 серпня на засіданні Міжпартійної ради представники Трудової, Радикальної та Християнсько-суспільної партій вирішили не брати участі у виборах. Аналогічну позицію зайняли УСДП і Руський виконавчий комітет. 2 вересня рішення про бойкот ухвалили члени Української Національної Ради у Львові¹³.

10 вересня екзильний уряд прийняв відозву „До населення Галицької Землі!” із закликом бойкотувати вибори. У ній, зокрема, говорилося: „А якби хто спідлів так душею, що не послухав би голосу національної совісти і як виборець або як посольський кандидат взяв участь в польських виборах, то на того має впасти гнів його родини, його села чи міста, гнів цілого українського народу. Такий Юда не сміє оглядати сонце Боже!”¹⁴

¹¹ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 271 (Дирекція поліції у Львові), оп. 1, спр. 288, арк. 20.

¹² Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. [Б.м.] 1983. Т. II. С. 27-29.

¹³ Громадський Вістник. Львів, 1922. 30, 31 серпня; Діло. 1922. 5, 7, 8 вересня; Макух І. На народній службі. Дітройт, 1958. С. 279.

¹⁴ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Т. II. С. 35.

⁷ Діло. 1922. 24 вересня.

⁸ *Ukraińskie partie polityczne i rządu prowizoryczne w czerwcu 1922 r. Warszawa, 1922. [Tablica].*

⁹ *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie. Zespół Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny, 437, k. 59.*

¹⁰ *Nowak J. Wspomnienia z ławy rządowej. Kraków, 1938. S. 80-81.*

Розкол КПСГ позначився і на ставленні двох її фракцій до виборчої кампанії. „Капееерівці” (переважно поляки і євреї) вирішили взяти участь у виборах разом з Комуністичною робітничою партією Польщі. Для участі у виборах вони створили легальну Спілку пролетаріату міст і сіл „Розламівці” (майже виключно українці) постановили приєднатися до бойкоту. Мотиви свого рішення ЦК КПСГ („розламівці”) виклав у доповідній записці до Виконкому Комінтерну (ВККІ) від 5 вересня 1922 р. Аргументи зводилися до такого: 1) українські маси бойкотують вибори, отже, КПСГ, якщо вона хоче завоювати вплив на маси, повинна бойкотувати вибори разом з ними; 2) міжнародно-правовий статус Східної Галичини не визначений остаточно, це загрожує польській державності, а бойкот виборів підтримує цю загрозу; 3) вибори бойкотують усі провідні партії Галичини, КПСГ не може протистояти їм, не ризикуючи втратити впливу на маси¹⁵. На засіданні Закордонного бюро допомоги КПСГ у Празі 7-10 вересня Роман Роздольський (Прокопович) серед мотивів, які спонукали галицьких комуністів не брати участі у виборах, назвав „становище польських товаришів, які в своїй відозві Союзу Пролетаріату Міст і Сіл загальною мовою говорять про анексію, яку накидують Поляки українському народові в Галичині. Це становище є дуже нетактовне і промовляє за тим, щоби участі в виборах не брати”¹⁶.

Обидві фракції КПСГ апелювали до Комінтерну, керівництва ВКП(б), КП(б)У, радянських урядових чинників, серед яких, до речі, теж не було єдності у ставленні до подій у Галичині. Так, повноважний представник УСРР у Австрії Юрій Коцюбинський рішуче підтримав ідею бойкоту виборів. Натомість представник КП(б)У у ВККІ Фелікс Кон у листі до Харкова висловлював невдоволення позицією Ю. Коцюбинського, тим, що „Відень” і „Прага” (тобто представництва УСРР у цих столицях) „ведуть свою політику в Сх. Галичині [...], самі того не бажаючи, підтримують сепаратистсько-націоналістичні елементи”¹⁷.

За підтримкою до радянських представників зверталися не лише комуністи. Навесні і влітку 1922 р. повпреди УСРР у Відні, Празі та Берліні повідомляли про постійні візити емісарів Є. Петрушевича, які просили фінансової та матеріальної допомоги та дозволу послати свого представника у Москву. На переговорах у Берліні були визначені конкретні потреби уряду ЗУНР у зброї та грошах. Є. Петрушевич обчислював всю суму, потрібну для визволення Галичини, приблизно в 5 млн. швейцарських франків. Однак переговори затягнулися. У листі до ЦК КП(б)У від 17 жовтня повпреди УСРР у Німеччині Володимир Ауссем нарікав на відсутність з Харкова відповіді з галицького питання і пропонував зв'язати петрушевичівців підтримкою з боку УСРР. Таким чином, ще в 1922 р. Є. Петрушевич, розчарований позицією держав

¹⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГОУ), ф. 6 (Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України), оп. 1, спр. 22, арк. 5-8; *Сливка Ю.Ю.* Боротьба трудящих Східної Галичини... С. 225-229.

¹⁶ ЦДАГОУ, ф. 6, оп. 1, спр. 20, арк. 12. Докладніше про суперечки в КПСГ щодо участі у виборах див.: *Biernacek T.* Spór o taktykę...

¹⁷ ЦДАГОУ, ф. 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України), оп. 20, спр. 1016, арк. 17.

Антанти, намагався спертися в боротьбі за Галичину на радянську допомогу. Проте документи ЦК КП(б)У не дозволяють точно встановити, чи була вже тоді і в якому розмірі надана така допомога¹⁸.

Повпреди УСРР у Польщі Олександр Шумський 14 серпня телеграфував до Харкова, що до нього звернувся полковник Захарій Сулятицький із заявою, що в Галичині існує підпільна військова організація колишніх галицьких армійців, котра бажає передати себе в розпорядження уряду УСРР, виступає за союз Радянської Галичини з Радянською Україною і проти Є. Петрушевича¹⁹. З цієї інформації неясно, чи йшлося про радянське крило УВО, чи про іншу організацію.

Матеріали радянського Державного політичного управління (ДПУ) свідчать, що в той час контакти з радянськими представниками встановили й ліві москвофіли на чолі з редактором „Волі Народа” Кузьмою Пелехатим. В повідомленні про це пропонувалося використовувати групу воленародівців для одержання інформації про настрої в Галичині, про підготовку і перебіг виборів, а згодом і для „суто військових” цілей²⁰. (Через чотири роки ця група взяла участь у заснуванні прокомуністичного „Сельробу”).

Отже, загострення польсько-української боротьби за Галичину штовхало різні угруповання галицьких політиків до орієнтації на Радянську Україну, яка особливо посилювалася в наступні 1923-1929 рр.

Не всі українські політичні організації підпорядкувалися рішенням про бойкот. Унаслідок енергійної діяльності польського уряду у виборчих округах Східної Галичини були виставлені списки українських кандидатів, лояльних до польської держави. У літературі утвердилася думка, що їх висунула Українська хліборобська партія, інакше Українська селянська партія (хліборобів)²¹. Насправді єдиної партії не було, а були розрізнені групи пропольської орієнтації: Українська партія праці (Самбір), Український незалежний хлопський виборчий комітет (Львів-повіт, Тернопіль, Золочів), Українська партія хліборобів (Стрий), Українська аграрна партія (Станіславів). Крім того, список № 1 ПСЛ „Пяст” у Стрийському окрузі містив імена 3-х українців, у списку № 3 ПСЛ „Визволення” по Станіславівському округу на першому місці стояв поляк, на наступних — українські „селянські радикали” на чолі з П. Лавруком²².

Однак нечисленні групи прихильників співпраці з польською державою, яких за назвою стрийської групи стали називати „хліборобами”, опинилися в ізоляції, бойкотовані всією українською громадськістю. Незабаром за ними закріпилося презирливе прізвисько „хлібоїди”.

У ситуації, що утворилася в Галичині восени 1922 р., участь у голосуванні

¹⁸ Там само. Арк. 10-13, 23-24.

¹⁹ Там само. Арк. 13.

²⁰ Там само. Арк. 15.

²¹ Енциклопедія українознавства. [Загальна частина]. Т. 2. С. 556; *Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії. Івано-Франківськ, 1993. С. 163.

²² ААН. Zespól Prezydium Rady Ministrów. Protokoły posiedzeń Komitetu Politycznego Rady Ministrów, protokół № 28 z 2 X 1922 r. Sprawozdanie W. Kozubskiego z 6 X 1922 r., załącznik do protokołu, k. 117; ДАЛО, ф. 1 (Львівське воєводське управління), оп. 52, спр. 55, арк. 7зв.; *Papierzyńska-Turek M.* Sprawa ukraińska... S. 122, 319-320.

прирівнювалася до визнання польського суверенітету над Східною Галичиною, а неучасть розглядалася як протест проти анексії цього краю Польщею. Уряд Ю. Новака формулював своє завдання так: „не допустити бойкоту виборів і постаратись, аби якнайбільша кількість руського населення голосувала, а також аби увійшло до сейму кілька чи кільканадцять русинів, таких, які стали б на ґрунті польської державності”²³. Аналогічне завдання ставилося перед поліцією: „1) утримання спокою під час виборчого акту і паралізування спроб терору, 2) зменшення бойкоту руського населення до можливого мінімуму”²⁴.

У свою чергу, українські політичні кола прагнули за всяку ціну зірвати вибори або принаймні домогтися, щоб більшість населення Східної Галичини їх бойкотувала. 16 вересня зі Львова в повіті була розіслана „Інструкція для повітових і місцевих українських діячів у справі виборів до варшавського сейму і сенату”, в якій, зокрема, говорилося: „Всі українські партії Східної Галичини вирішили, що український народ має не брати участі в виборах до варшавського сейму і сенату. В тій цілі слід розвинути інтенсивну діяльність, щоби перевести повну абсенцію українського населення так при самому голосуванні, як і в приготовних працях і виборчих комісіях. Бойкот виборів мусить бути повний, значить: українському населенню не вільно віддавати своїх голосів на ніяких кандидатів чи то соціалістичних, чи німецьких, жидівських, або комуністичних. Українське населення не повинно брати участі в польських передвиборчих вічах, хіба що заходила би можливість перешкодження відбуттю їх”²⁵.

У практиці активного бойкоту використовувались як мирна агітація, так і терор. Польський агент у вересні доносив з Відня: „Зунр” рішуче настроєний під жодною умовою і в жодній формі не допустити сеймових виборів у Східній Малопольщі. В цьому випадку існує в тих колах виняткова однастайність. Існує непохитне рішення шляхом насильств, різного роду терору в краї стероризувати маси, а тим самим і варшавський уряд. Робляться величезні зусилля з метою похитнути Варшаву у виборчих постановках щодо Східної Малопольщі”²⁶.

Головне вістря терору було спрямоване проти „хліборобів”. До них прислалі листи з погрозами і смертними вирокami, нападали на них. У Печеніжинському повіті Станіславівського воеводства поширювались відозви такого змісту: „Смерть зрадникам! Закликається всіх членів виборчої комісії[...], щоб покинули свою хрунівську роботу і вийшли з комісії, бо загинуть! Смерть їм!”²⁷ В інших місцях з’явилися листівки, що закликали вбивати „зрадників, підкуплених ляхами”, і „різати ляхів”. Декілька кандидатів у посли та агітаторів були вбиті бойовиками УВО. Особливо широкий розголос викликало вбивство Сидора Твердохліба в Кам’яниці-Струмиловій 15 жовтня 1922 р. Колишній

²³ Nowak J. Wspomnienia z ławy rządowej. S. 88.

²⁴ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 55, арк. 2.

²⁵ AAN. Zespoli Polska i Ukraina: Kolekcja opracowań i odpisów dokumentów, 58, k. 240-241.

²⁶ Ukraine and Poland in Documents. 1918-1922. New York, 1983. P. II. P. 447.

²⁷ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 55, арк. бзв.

діяч і історик ОУН Петро Мірчук твердив, що „вбивство С. Твердохліба виконано за відомом і апробатою уряду ЗУНР, як теж проводів усіх тодішніх українських легальних політичних партій”²⁸. Можна сумніватись, чи була пряма „апробата”, але відозва уряду Є. Петрушевича справді фактично санкціонувала терор проти угодовців. З цього приводу І. Кедрин-Рудницький зауважив у своїх спогадах: „З погляду принципів української революційної боротьби — Сидір Твердохліб був зрадником, якого треба було покарати смертю і тією карою відстрашити інших. З погляду ще ширшої національно-політичної етики це було братовбивство та ще й політично зайве, недоцільне”²⁹.

Під час виборчої кампанії ситуація в Східній Галичині загострилася. „Саботажницький” рух, що почався наприкінці 1921 р. (підпалювання поміщицьких маєтків, майна польських колоністів, руйнування державних приміщень), з літа 1922 р. набув масового характеру. В Галичині і на Волині діяли партизанські загони. Частина з них підпорядковувалася УВО, інша частина скеровувалася з території УСРР і підлягала Закордонному відділові ЦК КП(б)У (Закордоту). Найвідомішим з них був загін колишніх чотарів УГА Степана Мельничука, Петра Шеремети та Івана Цепка, який прийшов з території Радянської України і здійснював рейд по Тернопільщині, аж поки не був розбитий польськими військами.

Багатоох поляків у Східній Галичині охопила паніка. Преса ендеків біла на сполох, звинувачуючи уряд у бездіяльності і домагаючись запровадження виняткового стану. В кінці жовтня ендеки розгорнули у Львові справжній терор проти українців. Сотні молодиків, озброєних кастетами, палицями і вогнепальною зброєю, нападали на українців і на своїх політичних супротивників. Вибухнули бомби в приміщеннях „Просвіти”, Наукового товариства ім. Т. Шевченка та в Академічному домі у Львові, будинках української гімназії в Долині та товариства „Сокіл” у Станіславові³⁰.

Польський уряд мобілізував усі сили для забезпечення виборів у Східній Галичині. Генералові Ю. Галлеру, армія якого в 1919 р. відіграла вирішальну роль в українсько-польській війні, були надані надзвичайні повноваження, до краю введено додаткові підрозділи військ і поліції, проведено масові арешти. Напередодні виборів газета „Свобода” писала, що арештовано близько 5 тис. українців, а після виборів вона повідомила, що число арештованих перевищило 10 тис.³¹ За ґратами опинилися редактори газет „Діло” (Ф. Федорців), „Свобода” (М. Стругинський), „Земля і Воля” (А. Головка) та багато інших. За допомогою військових і поліційних репресій генералові Ю. Галлеру вдалося придушити партизанський і саботажницький рух.

Вибори до сейму і сенату відбулись відповідно 5 і 12 листопада 1922 р. У виборах до сейму взяло участь лише 38,2% виборців Східної Галичини, до сенату — 35,3%³². (Для порівняння: в етнічно польських воеводствах голосувало

²⁸ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. Т. 1. С. 33.

²⁹ Кедрин І. Життя — події — люди: Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976. С. 163.

³⁰ Діло. 1922. 24, 29 вересня; Свобода. Львів, 1922. 1 жовтня.

³¹ Свобода. 1922. 5, 11 листопада.

³² Підраховано за: Rzepeccy T. i W. Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1922-1927.

від 68 до 87%³³.) Найнижчий відсоток голосуючих на виборах до сейму був у Снятинському (18,7%), Яворівському (22,0%), Печеніжинському (22,1%), Надвірнянському (22,1%), Калуському (22,9%) і Рогатинському (23,4%) повітах, найвищий — у Турківському (61,7%), Старосамбірському (57,3%), Любачівському (56,4%), Сяноцькому (55,0%), Добромільському (52,5%), Ліському (51,7%) повітах і в місті Львові (57,1%)³⁴. Зіставлення цих даних з етнічним складом мешканців краю (понад 60% українців) показує, що величезна більшість українського населення ухилилася від участі у виборах.

З польських партій найбільшого успіху в Східній Галичині домоглися праві і центристські угруповання — ПСЛ „Пяст” (20 мандатів до сейму) і Християнська спілка національної єдності (14 мандатів). Єврейські партії, скориставшись українським бойкотом, зуміли провести до сейму 13 послів. З українських списків були обрані Іван Кравчишин (Українська партія праці), Микола Їльків (Українська партія хліборобів), Іван Дугчак, Омелян Залуцький і Семен Мельник (Українська аграрна партія). Разом за українські угодові списки було подано 81 039 голосів (3,7% від усіх, хто мав право голосу в Східній Галичині)³⁵. Повної поразки зазнала Комуністична спілка пролетаріату міст і сіл: за її список у Східній Галичині голосувало лише 1506 виборців³⁶.

На Волині, Холмщині, Підляшші і Поліссі ситуація була цілком відмінною. Бойкот виборів тут не мав сенсу, оскільки суверенітет польської держави над цими землями був закріплений Варшавським договором 1920 р. і Ризьким мирним договором 1921 р. Тому місцеві українські політичні кола вирішили взяти участь у виборах.

Ще 18 квітня 1922 р. питання про участь у виборах обговорювалось на з'їзді українського населення Холмщини, на якому були присутні 165 делегатів і 41 гість (представники Волині, Підляшшя, а також українських, польських і єврейських партій: УСДП Галичини, ПСЛ „Визволення”, ППС, Поалей-Сіону). Після бурхливої дискусії було вирішено взяти участь у виборах у порозумінні з білорусами, євреями і німцями, обрано 12-особовий виборчий комітет на чолі з С. Маківкою. Гість з Волині Марко Луцкевич заявив на з'їзді, що волинські українці за бойкот виборів, але якщо холмщакі постановлять брати в них участь, то Волинь також піде голосувати. Аналогічну позицію зайняв делегат з Підляшшя³⁷.

Незабаром Виборчий комітет Холмщини і Підляшшя об'єднався з Волинським народним комітетом у Центральний виборчий комітет Холмщини, Підляшшя, Волині і Полісся³⁸.

Roznań, 1923. S. 298-325, 404-415 (підрахунки зроблено за територією виборчих округів № 48-55, без урахування Бжозувського і Кросненського повітів, де більшість становило польське населення).

³³ Ibid. S. 476-477.

³⁴ *Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska...* S. 326-327.

³⁵ *Rzepeccy T. i W. Sejm i Senat...* S. 486.

³⁶ Підраховано за: *Rzepeccy T. i W. Sejm i Senat...* S. 298-325.

³⁷ AAN. Zespół 270/I, teka 3, k. 34-36; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie. Zespół Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. 437, s. 60-61, 64-73.

³⁸ Наше Життя. Холм, 1922. 4 вересня.

25 липня утворився українсько-білоруський виборчий блок. 7 серпня до нього приєдналися представники росіян. Тим часом послі сейму німець Ервін Гасбах і єврей Ізаак Грюнбаум висунули ініціативу створення виборчого Блоку національних меншостей (БНМ). 17 серпня у Варшаві відбулася нарада представників непольських народів, у якій з українського боку брали участь Павло Васильчук з Холма і Михайло Черкавський з Волині. Нарада вирішила утворити Об'єднаний виборчий комітет національних меншостей, до якого увійшли по три представники від білорусів, євреїв, німців, росіян і українців³⁹.

Як і в Галичині, частина холмсько-волинських діячів шукала підтримки з боку УСРР. Олександр Шумський 26 червня телеграфував до Харкова: „До мене звернувся від імені Виборчого Комітету Холмщини, Підляшшя і Волині представник з проханням дати від імені Укрудуряду пораду, чи брати українському населенню участь у виборах, чи ні — і у ствердному випадку про допомогу Комітету[...] Вважають цей район окупованим, називають себе радянцями, борються за приєднання до Радукраїни”. За свідченням О. Шумського, комітет розраховував провести до сейму 20 депутатів, які мали оголосити декларацію протесту і покинути сейм. У телеграмі від 20 серпня О. Шумський повідомляв про створення Блоку національних меншостей і що Виборчий комітет просить грошей на виборчу кампанію й готовий підпорядкувати своїх депутатів сейму директивам радянського консульства⁴⁰. Можна здогадуватись, що переговори з О. Шумським провадили представники лівого крила Виборчого комітету, які згодом утворили в сеймі Клуб УСДП.

Список БНМ був зареєстрований під № 16. Його передвиборча платформа, конкретизована для українців, містила вимоги ліквідації національного гніту і нерівноправності, передачі поміщицьких, монастирських, церковних і казенних земель тільки українським безземельним і малоземельним селянам, скасування осадницької колонізації, розвитку українського шкільництва за державні кошти, повноправності української мови в державних і громадських установах⁴¹.

Передвиборча агітація БНМ була ефективною і доступною для українського селянина. Волинський український виборчий комітет видав відозву „Десять заповідей”, яка, використовуючи біблійну форму, закликала: „не сотвори собі кумира з „Визволення”, або „Пяста”, або „Ради людовой”, або інших польських партій[...], почитай свій український комітет як матір і батька свого[...], не убий свого краю, а для того голосуй за український список ч. 16”⁴². Для агітації використовувались передвиборчі мітинги, відозви, преса, зокрема газети „Наше Життя” в Холмі та „Українське Життя” в Луцьку.

БНМ не проголошував гасла відокремлення Західної України і Західної Білорусі від Польщі і навіть заявив, що „стоїть безоглядно на становищі польської державности”⁴³, однак польська влада вбачала в ньому ворога і

³⁹ Там само. 15 жовтня; *Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska...* S. 143.

⁴⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 1016, арк. 14.

⁴¹ Наше Життя. 1922. 22 жовтня.

⁴² Центральний державний історичний архів України у Львові (далі - ЦДІА України у Львові), ф. 351 (Центральний Комітет „Сельроб”), оп. 1, спр. 70, арк. 25.

⁴³ Діло. 1922. 2 вересня.

докладала великих зусиль, щоб зменшити його шанси. На протигагу БНМ своїх кандидатів при підтримці польської влади висунули прихильники Симона Петлюри, які після поразки 1920 р. зосередились на Волині. Щоб відтягнути голоси національних меншин, було створене Державне об'єднання на кресах, до якого крім польських партій увійшли також представники українського, білоруського і російського населення. Українці в складі об'єднання створили Партію української національної єдності, лояльну до польської влади. Серед діячів Державного об'єднання на кресах були православні єпископи Дионісій з Кременця й Олександр з Пінська. На аналогічних позиціях стояла польська Спілка народних рад, до якої також входили деякі українці. Обидві ці організації всіляко демонстрували свою відданість особі маршала Юзефа Пілсудського і різко нападали на БНМ. Державне об'єднання на кресах, Спілка народних рад, а також ПСЛ „Визволення” були основними конкурентами БНМ на виборах⁴⁴.

Відсоток участі у виборах на північно-західних українських землях і в Західній Білорусі був вищий, ніж у Східній Галичині, але нижчий, ніж у середньому в польській державі. На Волині він сягав 59,1%, на Поліссі — 54,0%⁴⁵.

На території Волинського, Поліського воєводств та східних повітів Люблінського воєводства (Влодава, Холм, Томашів і Грубешів) БНМ зібрав 57,3% голосів на виборах до сейму і 61,8% — на виборах до сенату⁴⁶. Список № 1 одержав в округах на цих землях 25 мандатів до сейму і 6 до сенату. На Волині перемога БНМ була повною — він здобув тут близько 80% голосів і всі мандати. За його списком до сейму увійшло 20 українців (12 з Волині, 4 з Холмщини, 2 з Полісся, 2 з державного списку), до сенату — 6 (5 з Волині та 1 з Полісся). Крім того, за списком № 1 посольські мандати від Волині, Холмщини і Полісся одержали 6 євреїв і 1 білорус⁴⁷.

На засіданні Центрального виборчого комітету БНМ 16 листопада представник росіян М. Серебренников вимагав передати один мандат з українських земель росіянам, але одержав відмову і „грюкнув дверима”, заявивши, що росіяни виходять з цього Блоку. Представники інших непольських народів домовились про дальшу співпрацю на парламентській арені, хоч формально Блок національних меншостей припинив своє існування після виборів⁴⁸.

Послами й сенаторами від Волині й Холмщини були обрані відомі українські діячі, колишні члени Центральної Ради, політичних партій та громадських організацій УНР Сергій Козицький, Симон Любарський, Самійло Підгірський, Сергій Хруцький, Михайло Черкавський та інші. В умовах відсутності в сеймі представництва галицьких українців (п'ятьох послів-„хліборобів” ніхто

⁴⁴ *Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska...* S. 145-147.

⁴⁵ *Ibid.* S. 147.

⁴⁶ Підраховано за: *Rzepessy T. i W. Sejm i Senat...* S. 217-336, 418-445.

⁴⁷ *Ibid.* S. 217-336.

⁴⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 392 (Українська парламентська репрезентація в польському сеймі), оп. 1, спр. 47, арк. 119-123.

не вважав справжніми народними обранцями) на послів і сенаторів, обраних від Волині, Холмщини і Полісся, лягала велика відповідальність — представляти в польському парламенті все українське населення, що опинилося під польською владою.

Таким чином, вибори 1922 р. не виправдали сподівань уряду і показали, що польська влада в Західній Україні тримається лише завдяки військовій силі. Заклик уряду ЗУНР у екзилі бойкотувати вибори був підтриманий більшістю галичан. Однак, всупереч надіям Є. Петрушевича та його прихильників, підсумки виборів не вплинули на позицію держав Антанти, які в березні 1923 р. визнали права Польщі на Східну Галичину.

Чи була доцільною тактика бойкоту виборів з погляду українських національних інтересів? Важко дати однозначну відповідь на це питання. Як видно зі спогадів Ю. Новака, польський уряд найбільше побоювався такої тактики з боку українців, яку влітку 1922 р. пропонували В. Бачинський і керівники радикальної партії. Ось оцінка тодішнього польського прем'єра: „Якби Петрушевич закликав українське населення взяти участь у виборах, а не оголосив бойкоту, і якби висунув власних кандидатів, то могло б статися, що зі Східної Малополющі ввійшло б до сейму навіть кілька десятків русинів, переважно, мабуть, колишніх послів до сейму у Львові та до парламенту у Відні, вишколених у парламентській тактиці. Могли вони у варшавському сеймі разом з національними меншостями відіграти важливу роль, щодо якої я мав сумніви, чи була б вона корисна для польської держави. Могли також, якби вийшли з виборів у великій кількості, або взагалі не вступати до сейму, або, зробивши в ньому протестуючу „заяву”, вийти з нього і зібратись у Львові як власний сейм для Східної Малополющі [...] Ці побоювання усунув Петрушевич, оголосивши маніфест, що закликав до бойкоту виборів”⁴⁹.

Через п'ять років питання про доцільність тактики 1922 р. виринуло на сторінках львівської газети „Свобода”: „Отже, зле сталося, що ми перед п'яти роками збойкотували вибори? Недобре роблять люде, що висувують такий сумнів. В осені 1922 р. виконали ми солідарно наказ хвилі, так як перед тим виконували наші національні обов'язки, починаючи з 1918 року. Ї власне це одностайне сповнювання національних обов'язків в переломових роках дало українському суспільству моральну силу передержати найтяжчі часи”⁵⁰.

Бойкот парламентських виборів 1922 р. українським населенням Галичини зірвав плани польського уряду створити видимість „добровільного приєднання” краю, продемонстрував, що більшість його мешканців не визнає законності польської влади. Водночас українські політичні кола Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, солідарно виступивши на виборах 1922 р., завдали поразки польським партіям і переконливо засвідчили український характер цих земель.

Однак це була остання політична кампанія, в якій усі основні українські партії виступили єдиним фронтом. З 1923 р. вони пішли різними шляхами й ніколи вже не досягали такого рівня консолідації, як на початку 1920-х рр.

⁴⁹ *Nowak J. Wspomnienia z ławy rządowej.* S. 87-88.

⁵⁰ *Свобода.* 1927. 20 листопада.